

De oprichting van het Centraal Israëlitisch Weeshuis in Utrecht

HENK LANGENBERG EN MIEKE VAN ZEBEN

*Een groep weeskinderen, 1932.
Het Utrechts
Archief*

Tussen 1871 en 1942 was, op de hoek van de Magdalenasteeg in Utrecht aan de Nieuwe Gracht, het Centraal Israëlitisch Weeshuis (C.I.W.) gevestigd. Er werden wezen, halfwezen en later ook voogdijkinderen verpleegd, jongens en meisjes. Het weeshuis heeft nooit veel pupillen uit Utrecht gehad. De meesten waren afkomstig uit Amsterdam, maar daarnaast waren er kinderen uit het hele land. Het was voor zijn tijd zeer modern.

Iemand schreef in het Tijdschrift van de Vereeniging voor Weezenverpleging: 'Dit weeshuis is opgericht in 1871; terwijl er eene uitbreiding reeds heeft plaats gehad in 1873. Tijdens ons bezoek bevonden zich in dat weeshuis 31 jongens en 14 meisjes. Het is wel de moeite waard om dit gesticht te zien, dat voor een weeshuis uitstekend is ingericht. In het nieuw gebouwde gedeelte vindt men zeer bezienswaardige, ruime, goed geventileerde slaapkamers. Op de school hoorden wij op allerliefste wijze door de kinderen een lied zingen dat bij de viering van het tweejarig bestaan der stichting en de inwijding van het nieuwe gedeelte van het gesticht gezongen was. (...) De kleederdracht is zeer eenvoudig. (...) Wij kunnen iedere belangstellende aanraden dit waarlijk goed ingericht weeshuis eens te gaan

beziichtigen. Hij zal niet onvoldaan huiswaarts keeren.¹¹ Hoe is dit weeshuis tot stand gekomen en tegen welke achtergrond? Wie waren de initiatiefnemers, en wat waren hun motieven?

Joodse weezenzorg in Nederland

Nederland kende al vanaf de Middeleeuwen instituten waarin wezen, vaak samen met bejaarden, werden verzorgd. Daarnaast werden weeskinderen in pleeggezinnen geplaatst. Voor joodse kinderen was uitbesteding, indien mogelijk bij joodse gezinnen, tot ver in de 19e eeuw de enige vorm van zorg. De verzorging van de kinderen in pleeggezinnen was vaak schamel. Er kwam weinig terecht van godsdienstig onderwijs en het leren van een vak, en volgens sommigen leidden de kinderen een leven dat resulteerde in slordigheid, onreinheid, ongehoor-

De oprichting van het Centraal Israëlitisch Weeshuis in Utrecht

Foto van het
plafond van de
Synagoge gemaakt
na 'herontdekking'
van de ruimte.
Foto: Archeologisch
en Bouwhistorisch
Centrum

zaamheid en onoppassendheid. Soms werden kinderen genadeloos uitgebuit. In reactie op dit 'assepoester-syndroom' werd in 1836 in Amsterdam het eerste joodse weeshuis voor jongens geopend. Dit voorbeeld werd gevolgd: eind 19e eeuw vormden vier Amsterdamse joodse weeshuizen, samen met weeshuizen in Leiden, Rotterdam, Den Haag en het C.I.W. in Utrecht de kern van de joodse wezenzorg in Nederland. Aan uitbesteding van weeskinderen is echter nooit een einde gekomen. Voor een deel had dit te maken met een gebrek aan opvangmogelijkheden, maar ook met veranderende opvattingen over wezenzorg, zoals we later zullen zien.

Problemen in de Mediene

De Mediene bestond uit een veelheid van middelkleine en kleine plaatselijke zelfstandige joodse gemeenschappen, die over heel Nederland verspreid waren. Halverwege de 19e eeuw

waren er dan wel in een aantal grote steden joodse weeshuizen, maar deze hadden allemaal een plaatselijke functie. Maar ook in de Mediene kwamen weeskinderen voor. Ook daar heersten dodelijke (besmettelijke) ziektes, ook daar was de gemiddelde levensverwachting een stuk lager dan tegenwoordig, ook daar was binnen de joodse gemeenschap armoede een veelvuldig voorkomend verschijnsel. Plaatselijke joodse armbesturen waren verantwoordelijk voor hun geloofsgenoten die één of andere vorm van ondersteuning nodig hadden. Dit kon verschillen van tijdelijke ondersteuning in de vorm van geld, tot hulp in natura, waaronder kosher vlees of pesachbroden. Maar het kon ook - in het geval van weeskinderen - gaan om vrijwel permanente ondersteuning tot zij volwassen waren en voor zichzelf konden zorgen. In de Mediene leefde dezelfde onvrede over de uitbesteding

van wezen die ook in Amsterdam had geleid tot veranderingen. Men wilde ook kinderen uit de Mediene meer bieden dan op dat moment mogelijk was.

Het initiatief

Het initiatief om een C.I.W. op te richten werd genomen door de afdeling Utrecht van de Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland. Deze was in 1849 opgericht. De grondlegger was de jurist Abraham De Pinto. In zijn dagelijks leven was hij onder andere deken van de orde van advocaten, rijksadvocaat en gemeenteraadslid van Den Haag.² Tijdens de algemene vergadering van de Maatschappij tot Nut der Israëlieten op 6 augustus 1865 kwam de afdeling Utrecht met het voorstel om een centraal weeshuis op te richten. Deze poging strandde nog diezelfde dag: het zou teveel kosten, en het zou beter zijn om aansluiting te zoeken bij het pas opgerichte Israëlitische Jongensweeshuis in Amsterdam. Maar het initiatief was opgemerkt. Kort na de vergadering publiceerde de Groningse arts I. Oppenheim de brochure: 'Abtaljon, of een goed woord tot alle Israëlieten en Israëlietinnen in Nederland'.³ De brochure was bedoeld om onder een breed publiek steun te winnen voor de oprichting van een Centraal Israëlitisch Weeshuis, dat vooral bedoeld zou zijn om kinderen uit de Mediene op te vangen. Een hartverscheurende beschrijving van de ellende van een wees werd ingezet als beproefde methode om liefdadigheid te genereren. 'Wil men een beklagenswaardig wezen schilderen, dat door

Gezicht op de
voorgevel van het
weeshuis, 1932.
Het Utrechts
Archief

ramp op ramp getroffen, aan jammer en lijden overgegeven, van rijke verwanten vervreemd, van machtige vrienden verlaten, aan niemand openhartig zijn nood durft klagen, aan niemand Zijne behoeften vertrouwelijk durft blootleggen, dat hulpeloos en eenzaam, zonder steun en zonder stut, zonder leidsman en raadgever in de wereld staat, dan kan men dit niet treffender doen, dan onder het beeld van een wees!⁴ Zoals in die tijd gebruikelijk werd de brochure via advertenties in de joodse pers onder de aandacht van het publiek gebracht. Zo werd geadverteerd in het Weekblad voor Israëlieten van 27 oktober 1865. Zowel deze redactie als de redactie van het Nieuw Israëlitisch Weekblad zouden zich steeds een groot voorstander van de Utrechtse zaak tonen. De advertentie was voor de redactie van het Weekblad voor Israëlieten de aanleiding om zich achter het initiatief te stellen. Hiermee werd de discussie verplaatst naar het publieke domein.

Achtergrond van de discussie

Dat het initiatief en de daaropvolgende discussie zich juist in deze periode afspeelden sluit aan bij meer algemene ontwikkelingen: na 1850 groeide het aantal tehuizen in Nederland snel, onder meer doordat er door de economische groei in Nederland in die periode meer geld beschikbaar kwam. Het aantal particuliere huizen was tussen 1830 en 1850 verdubbeld, maar in de ruim twintig jaar daarna verviervoudigde het.⁵ De discussie die nu op gang kwam, sloot aan bij een bredere discussie die in de 19e eeuw werd gevoerd, over gestichtsverpleging versus gezinsverpleging. In deze periode ontstond wetenschappelijke belangstelling voor de opvoedingsproblematiek en werd er een basis gelegd voor de professionalisering van de pedagogiek. Dit vond plaats tegen de achtergrond van een verschuiving in denkbeelden over gezin en samenleving, die ook in de weezenzorg zou doordringen. In de loop van de negentiende eeuw was het leven binnen de

beschutting van het gezin vooral bij de burgerij een steeds belangrijker rol gaan spelen. Ook werd het gezin in toenemende mate een essentiële rol toebedacht bij de opvoeding van kinderen. Juist deze pedagogische functie van het gezin ging in het debat over de gestichtsofvoeding weerklinken, ook in de joodse gemeenschap.⁶

Voor- en tegenstanders

De cholera-epidemie in 1866 legde de discussie stil. De afdeling Utrecht had op dat moment wel wat anders aan het hoofd. De plaatselijke joden hadden alle hulp nodig die er maar gegeven kon worden. Met het weggebben van de cholera werd de discussie in de joodse pers voortgezet. De aftrap werd gedaan door B.I. Levi uit Schiedam. Hij toonde zich een groot voorstander van een centraal weeshuis.⁷ Voor Levi was met name het lot van joodse wezen in kleine plattelandsgemeenten een probleem. Twee weken later werd in het Weekblad voor Israëlieten op het stuk van Levi gereageerd door de

De oprichting van het Centraal Israëlitisch Weeshuis in Utrecht

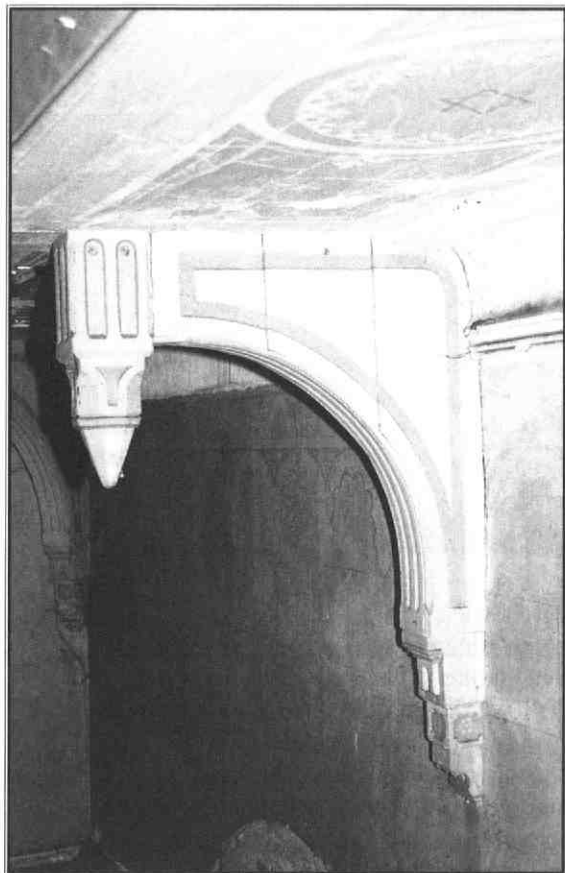

Foto van het
plafond van de
Synagoge gemaakt
na 'herontdekking'
van de ruimte.

Foto: Archeologisch
en Bouwhistorisch
Centrum

nieuwe voorzitter van de Utrechtse afdeling van de Maatschappij tot Nut der Israëlieten, H.J. van Lier.⁸ Hij meldde dat nu de choleraepidemie over haar hoogtepunt heen was, men het initiatief weer zou gaan oppakken. Hij riep op tot het geven van geld en medewerking. Een regent van het joodse weeshuis in Rotterdam, J. van Raalte, reageerde op de oproep van Levi en het antwoord van Van Lier met een stuk in het Weekblad voor Israëlieten.⁹ Hij maakte vooral principieel bezwaar tegen het feit dat kinderen die uit diverse milieus kwamen in één weeshuis bij elkaar gestopt zouden worden, een onnatuurlijke situatie. Bovendien zou de orthodoxe joodse opvoeding die

de kinderen daar zouden krijgen, kunnen leiden tot maatschappelijk isolement.¹⁰ Verpleging in een gezin zou dit probleem tenminste voorkomen. 'De Weezenliefhebbend' (zijn pseudoniem is tot op heden niet ontrafeld) uit Rotterdam vond het juist wél heel belangrijk dat er een nieuw joods weeshuis zou komen. De joodse gemeenschap in het land was armer dan andere gezindten; men moest ondanks deze financiële positie blijven streven naar iets blijvends en kenmerkends voor de joodse gemeenschap in Nederland. Een volgend argument dat hij hanteerde was dat het uitbesteden van kinderen in pleeggezinnen meer zou kosten dan het oprichten van een weeshuis. En tenslotte vond hij het geven van een joodse godsdienstige opvoeding aan weeskinderen wél van belang.¹¹ Hij voegde nog een aantal elementen toe aan de discussie, als aanvulling op het gedachtengoed van Levi. Levi was er van uit gegaan dat de jongens in de weeshuizen een ambachtelijke opleiding zouden moeten volgen. De 'Weezenliefhebbend' koos voor een meer specifieke opleiding voor de weesjongens. Liever eerder nog een opleiding op kantoren van joodse handelaren, bankiers, makelaars etc. dan het aanleren van een ambacht. Een ambachtelijke opleiding zou te weinig kansen bieden om los te komen van de kleinhandel in lucifers, garen en band etc. waartoe veel joden veroordeeld waren. Van Raalte somde zijn bezwaren tegen een centraal weeshuis in Utrecht in het Weekblad voor Israëlieten nog eens op. Hij gooide het nu over een andere

boeg: hij presenteerde zich nu niet meer als tegenstander van gestichtsverpleging als zodanig, maar eerder als tegenstander van het idee dat het weeshuis juist in Utrecht zou moeten komen. In Utrecht heerste onverdraagzaamheid tegen de joden, er waren weinig fabrieken en er was minder handel zoals in Rotterdam en Amsterdam, aldus Van Raalte. Hierdoor zouden er te weinig werkbazen zijn voor al de weesjongens om in de leer te kunnen gaan. Wanneer de jongens en meisjes uit het weeshuis de leeftijd zouden bereiken om ontslagen te worden uit het weeshuis, was de kans erg groot dat zij zich blijvend in de stad Utrecht zouden gaan vestigen. Als deze jonge mensen er niet in zouden slagen een zelfstandige positie in de Utrechtse maatschappij te vinden, zag Van Raalte dit als een bedreiging voor de gehele welvaart en de toekomst van de joodse kerkelijke gemeente in de stad. Hij raadde de Utrechtse joodse gemeente dan ook aan een reserve-armenfonds op te richten 'om zodoende middelen te vergaren, die spoediger dan gij denkt verslonden zullen worden'.¹²

Op 1 maart 1867 verscheen in het Weekblad voor Israëlieten een laatste stuk van Van Raalte. Hij stelde nu voor om een centraal fonds te creëren voor de opzet van Provinciale Israëlitische Weeshuizen. Hieraan zouden twee voordelen zijn verbonden: Ten eerste waren provinciale weeshuizen minder aan een plaats gebonden zoals de stad Utrecht met al haar verderfelijke invloeden. En ten tweede zouden de kosten eerlijker worden

verdeeld over meerdere gemeenten, in plaats van dat de gemeente Utrecht alle kosten zou moeten dragen. Andere voordelen ten opzichte van een weeshuis in Utrecht zouden kunnen zijn dat een provinciale oplossing goedkoper was dan een instelling in Utrecht. Bijvoorbeeld vanwege kapitaal dat nodig was voor inrichting, stichting, personeel e.d. voor het verzorgen van zo'n zoo weeskin- deren. Voor de kinderen zou een groot voordeel van een provin- ciale oplossing zijn dat zij niet zo ver van huis zouden worden verzorgd. Bovendien bood een provinciale oplossing ook nog eens meer kans op opleiding en daaruit voortvloeiende werkge- legenheid voor de weesjongens. Hier kwam bij dat provinciale weeshuizen kleinschaliger waren, waardoor er meer kans zou zijn op een echt familieleven in de instelling. Dit zou dan weer gunstig zijn voor de verstande- lijke en zedelijke ontwikkeling van de kinderen. Tot slot zou een provinciaal weeshuisbestuur dichter bij de pupillen staan dan een centraal bestuur. Dit zou zeker voor de oudere kinderen beter zijn. Naar de werkelijke motieven die Van Raalte had om zich zo hard te verzetten tegen een centraal weeshuis kan nog slechts worden gegist. In ieder geval blijft het opmerkelijk, dat juist hij, als bestuurder van een weeshuis, zich zo sterk beriep op argumenten die het hele fenomeen weeshuis ter discussie stellen. Hij heeft zich echter nooit uitgelaten over de vraag wat de gevolgen van zijn opvat- tingen voor zijn eigen weeshuis zouden moeten zijn. Opmerkelijk is ook zijn geestelijke lenigheid:

*Foto van het
plafond van de
Synagoge gemaakt
na 'herontdekking'
van de ruimte.
Foto: Archeologisch
en Bouwhistorisch
Centrum*

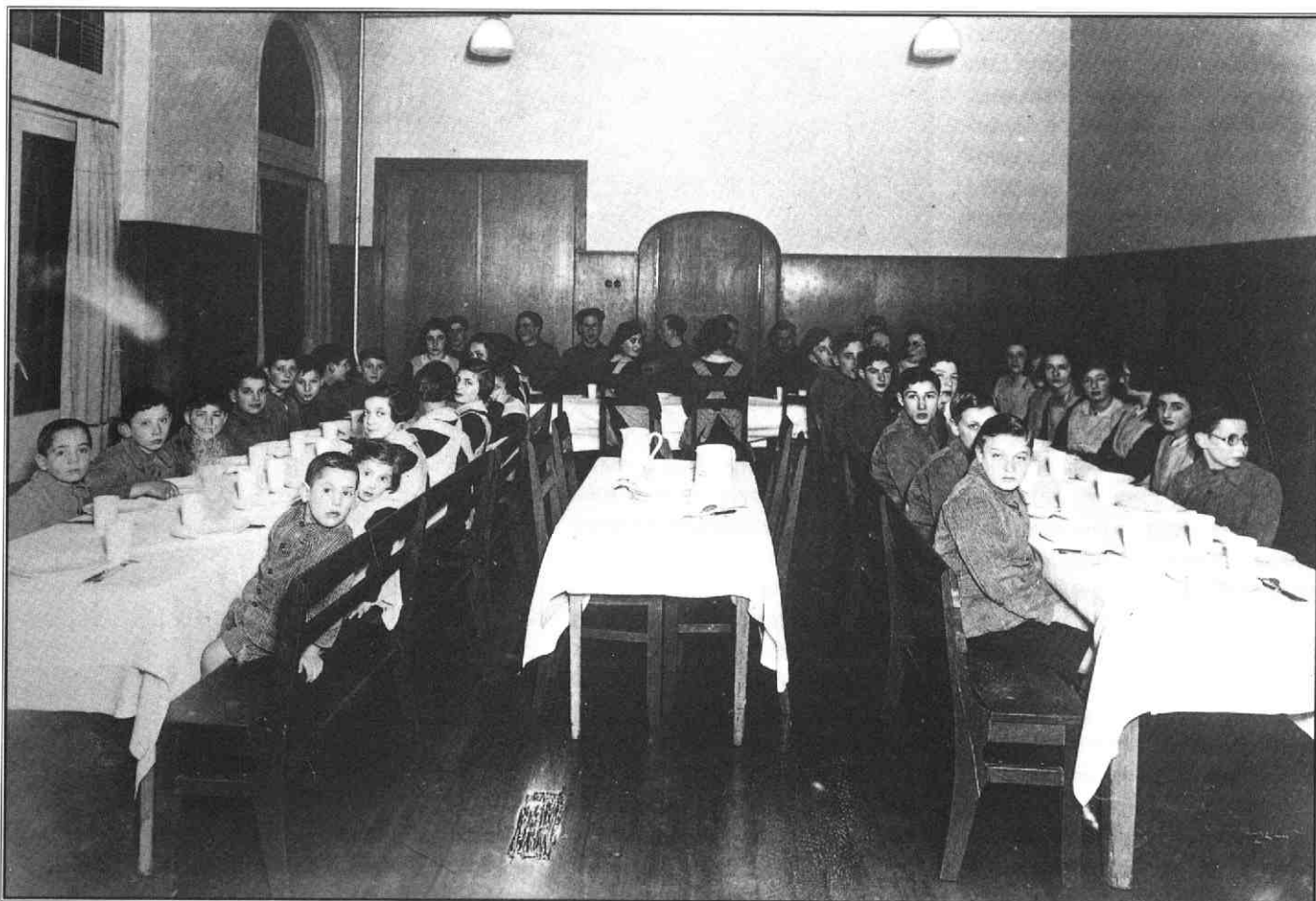
als de argumenten tegen gestichtsverpleging het niet meer zo goed doen, schakelt hij over op de negatieve kanten van de stad Utrecht, terwijl hij tenslotte maar accepteert dat er een instelling moet komen, maar dan wel versnipperd in de provincies. Alles bij elkaar ontstaat toch de indruk dat enig eigenbelang hier zeker niet afwezig was: het zou immers kunnen gaan om een concurrent, die wellicht een aanzuigende werking zou krijgen op de beschikbare geldstromen. Ook in de 19e eeuw bestond er immers een soort van liefdadigheids- markt, die bewerkt moest worden.

De doorbraak

In januari 1867 werd op initiatief van de afdeling Utrecht van de Maatschappij tot Nut der Israë- lieten in Nederland de oprich- tingsvergadering gehouden in Utrecht. Ter vergadering werd een commissie ingesteld, die zich bezig zou gaan houden met het opstellen van ontwerp-statuten voor een C.I.W. in Utrecht voor zowel Portugees Israëlitische als Nederlands Israëlitische kinderen. De commissie bestond uit de heren Roelof Citroen (Amsterdam), A.E. Cohen

(Arnhem), E.L. Jacobson (Den Haag), B.I. Levi (Schiedam), H.J. de Beer, Mr. L. de Hartog, Mr. H.J. van Lier, Mr. S.M.A. de Mosch en J. de Rooij (allen uit Utrecht). De zelfde commissie werd ingescha- keld om geld in te zamelen. De commissie vormde tegelijk het Voorlopig Bestuur. Zij organi- seerde de fondsenwerving via subcommissies, die door middel van 'correspondenten' de contacten onderhielden. In die tijd met gebrekkige communi- catiemiddelen was dit een gebrui- kelijke opzet. Niettemin duurde het lang voordat deze structuur daadwerkelijk iets opleverde. Voor een deel had dit te maken met het feit dat ook in 1867 nog veel geld nodig was in verband met de nog steeds aanwezige cholera, hoewel de epidemie over het hoogtepunt heen was. In een verslag van de commissie uit 1869 klonk dan ook een hoop geklaag op: 'geen enkele penning werd geschonken, geen enkele belofte zelfs werd gedaan'.¹³ Dit duurde tot ver in het jaar 1868, maar daarna begon de fondsenwerving toch redelijk op gang te komen: met de toezegging van A.E. Cohen uit Arnhem om 600 gulden te schenken leek nu ook een finan- ciële doorbraak te zijn gereali-

De oprichting van het Centraal Israëlitisch Weeshuis in Utrecht

Gezicht in de eetzaal van het weeshuis, 1932.

Het Utrechts Archief

seerd. Er werden van dit geld circulaire verspreid onder geloofsgenoten en er volgde een advertentiecampaignede in de beide joodse weekbladen, die stevig werd ondersteund in redactionele artikelen. En inderdaad, het hielp: 'Zoo koud men vroeger was, zoo onverschillig men zich had getoond, zoo ijverig, ja vurig toonde men zich nu'.¹⁴ Eind 1868 was er ongeveer 30.000 gulden toegezegd, inclusief een gift van Koning Willem III. Er was nu genoeg geld om een pand te kopen. Het oog viel op een pand aan de Nieuwe Gracht in Utrecht, op de hoek van de Magdalenasteeg. De overdracht van het pand vond plaats op 1

februari 1869. Daarna werd op 1 mei 1869 het belendende pand aangekocht. Toen de aankoop eenmaal was gerealiseerd, stroomde het geld weer sneller binnen: kennelijk was er doordat er nu iets concreets gebeurd was het vertrouwen in de onderneming ook groter.

Amsterdamse bemoeienis

Tot het moment dat er naar een pand werd gezocht had de joodse gemeenschap uit Amsterdam zich grotendeels afzijdig gehouden in de discussies over het centrale weeshuis, wellicht uit een gebrek aan interesse voor al het gedoe in de Mediene. Immers: Amsterdam

had al vier weeshuizen, dus wat viel er nog te doen? Maar op 3 januari 1869 was ook daar opeens een subcommissie van het joodse Nut opgericht, die zich bezig hield met het C.I.W. Het is verleidelijk om te denken dat grootstedelijke arrogantie en opportunisme hier een belangrijke rol in speelden. Anderzijds blijkt dat H.J. van Lier inmiddels van Utrecht naar Amsterdam was verhuisd, en het is waarschijnlijk niet toevallig dat juist hij optrad als voorzitter van de Amsterdamse subcommissie. De Amsterdammers pakten meteen fors uit met een gift van 6800 gulden ineens en een toezegging om ieder jaar nog eens 1000

gulden bij te dragen. Maar er werden wel voorwaarden verbonden aan de Amsterdamse inzet. Het ging om het recht van toezicht en het recht van plaatsing van Amsterdamse kinderen in het weeshuis. Het is daarom niet verwonderlijk dat gedurende de hele periode dat het weeshuis in Utrecht bestond, de meerderheid van de kinderen uit Amsterdam afkomstig was.

Een modern weeshuis

In 1871 werd het voorlopige bestuur vervangen door een college van regenten dat optrad als dagelijks bestuur. Een commissie van Toezicht vanuit de Maatschappij tot Nut der Israëlieten was bedoeld om het dagelijks bestuur in het gareel te houden. Uiteindelijk gingen in 1871 de deuren van het weeshuis open. In het weeshuis was plaats voor ongeveer 50 kinderen, terwijl in andere weeshuizen het aantal pupillen kon oplopen tot ver over de 200. Dit kleine aantal had te maken met ontwikkelingen in opvattingen over gestichtsofvoeding. Zo rond 1875 waren de meeste discussies over opvoeding in weeshuizen geluwd. Vrij algemeen heerste nu de overtuiging dat plaatsing in een gezin de beste optie was, maar omdat daar risico's aan waren verbonden in de sfeer van uitbuiting, misbruik en andere gruwelijkheden was de verpleging in een gesticht een goede tweede optie. Maar dan moest zo'n gesticht wel zoveel mogelijk op een gezin lijken.

Er moesten een 'vader' en een 'moeder' zijn, en ook de bestuurders moesten de kans hebben om de kinderen te kennen. Niet alleen het betrekkelijk kleine

aantal kinderen moest het weeshuis een beetje laten lijken op een gezin, ook het feit dat jongens en meisjes in het weeshuis samenwoonden moest hieraan bijdragen. Het C.I.W. was ook in dit opzicht zeer modern. Natuurlijk was men zich bewust van de enorme gevaren - vooral op zedelijk terrein - die dit met zich meebracht, maar men zag de voordelen, al was het maar dat broertjes en zusjes bij elkaar konden blijven. Overigens was dit 'samenwoonen' eigenlijk alleen maar mogelijk in kleine weeshuizen. En hoewel het natuurlijk gevaarlijk was gruwden bestuurders al helemaal bij de gedachte aan de tafelen die zich zouden kunnen afspeelen bij een langdurige scheiding der sexen: dat zou kunnen leiden tot 'eigenaardige en zeer groote gevaren aan het afzonderlijk wonen van jongens en meisjes verbonden'. Het gevaar van heteroseksuele 'ongeoorloofde vrijagie' was in te dammen door goed toezicht. Het belangrijkste voordeel van een gemengde populatie lag echter in '...den beschavenden invloed der vrouw. Het ongemaniëerde, kalfachtige der jongens verdwijnt bij den omgang met de meer verfijnde, vaak meer schrandere, maar stellig op gelijken leeftijd meer ontwikkelde meisjes. Is het onschuldige, argelooze meisje bij haar intreden in de wereld vaak het slachtoffer van gewetenloze mannen, door hare onbekendheid met de maatschappij, en door gemis aan tact hoe zij zich tegenover de man heeft te gedragen, voor een goed deel kan, wanneer in het gesticht op oordeelkundige wijze de

omgang tusschen jongens en meisjes wordt bevorderd, het meisje beter toegerust de beproevingen tegen gaan, die voor geen meisje uitblijven'.¹⁵ En dan was er natuurlijk de onvermijdelijke 'Hollandsche gezelligheid'. In het weeshuis was dit niet vanzelfsprekend, maar er werd bewust naar gestreefd om het leven in het weeshuis enigszins draaglijk te maken. De belangrijkste reden hiervoor was het alomtegenwoordige spook van uithuizigheid en het daarmee samenhangende drankgebruik. Uit onderzoek was gebleken dat met name militairen er op dit terrein wat van konden. Hun drankzucht zou voor een groot deel voortkomen uit het gebrek aan gezelligheid in de kazernes, waar zij zich enorm verveelden. Daarom trachtte men in het weeshuis het verblijf zo aangenaam mogelijk te maken, door een 'goede inrichting der kamers en zalen waar de verpleegden na volbrachten arbeid bijeenkomen, met gelegenheid tot lectuur, tot dam- en schaakspelen'. En natuurlijk was er het onvolprezen dominospel, waarvan de beschavende invloed alom was geaccepteerd.

Later zou het weeshuis zelfs beschikken over een eigen vakantiehuis. Aan het eind van de negentiende eeuw werd het belang van frisse buitenlucht en het vieren van vakantie in bepaalde kringen steeds belangrijker gevonden als onderdeel van de ontwikkeling van kinderen. In deze periode zien we allerlei buitenverblijven en vakantiekolonies verschijnen, met name aan de kust van de Noordzee en op de Veluwe. Dit

De oprichting van het Centraal Israëlitisch Weeshuis in Utrecht

onderdeel van een 'goede opvoeding' kwam rond 1908-1909 ter sprake in het bestuur van het C.I.W. Een anonieme gulle gever bleek ergens tussen 1908 en 1910 behulpzaam te zijn geweest. Dankzij zijn bijdrage werd in Den Dolder een vakantieoord aangekocht en verbouwd. De kinderen van het Utrechtse weeshuis maakten daarvan in 1911 voor het eerst gebruik. Deze gulle gever was I. van den Bergh uit Rotterdam, regent van het C.I.W en een van de grondleggers van het Unilever-concern.¹⁶

Tot de deportatie van kinderen en staf in 1942 hebben er altijd veel meer jongens dan meisjes in het weeshuis gewoond, meestal ging het om halfwezen, waarvan de vader was overleden. De meest voor de hand liggende verklaring hiervoor is dat het vaak meisjes waren die de rol van een overleden moeder in het huishouden overnamen. Er hebben nooit meer dan twee kinderen uit Utrecht in het weeshuis gewoond. Amsterdam is altijd de grootste 'leverancier' geweest: vanaf 1887 schommelde het aantal Amsterdamse kinderen rond de twintig, bijna de helft van de verpleegden. Het geringe aantal Utrechtse kinderen mag niet worden gezien als een aanwijzing dat in de Utrechtse joodse gemeenschap meer weerstand bestond tegen plaatsing in een weeshuis dan elders. Kinderen werden namelijk - als dat enigszins kon - bij voorkeur geplaatst buiten hun eigen woonplaats. Dit had vooral te maken met de gedachte dat een weeshuis toch een soort van rehabiliterende functie zou moeten hebben, waardoor de vaak verwaarloosde

kinderen zouden worden verheven uit hun slechte omstandigheden. Verplaatsing naar een andere omgeving hoorde daarbij.

Tot slot

Het dagelijks leven in het weeshuis moet nog worden beschreven, we hebben nog niet gesproken over zaken als opvoeding en onderwijs, de plaats die het weeshuis innam in de Utrechtse samenleving, godsdienstige aspecten en het sociale netwerk van regenten, correspondenten en andere betrokkenen en hun bestuurlijke carrières en de ontwikkeling die het weeshuis doormaakte tot zowel weeshuis als voogdij-instelling. Al deze zaken zullen in het vervolg van ons onderzoek nog aan de orde moeten komen. Niettemin is duidelijk geworden dat het C.I.W. is voortgekomen uit initiatieven die werden genomen in een beperkte kring van joodse notabelen, die op landelijk niveau met elkaar samenwerkten, zij het moeizaam. De initiatiefnemers zijn gedeeltelijk geslaagd in hun oorspronkelijke opzet: voor een deel voorzag het weeshuis in de behoefte aan opvangmogelijkheden voor kinderen uit de Mediene, maar de joodse gemeenschap uit Amsterdam wist een flinke claim te leggen op de beschikbare plaatsen.

Dit artikel verscheen eerder in bewerkte vorm in Misjpoje, Jaargang 13 (2000), nr. 3

Noten

- 1 *Tijdschrift van de Vereeniging voor Weezenverpleging*, Jaargang 6, no. 1, 1875, p. 18.
- 2 *Ibid.*, p.19
- 3 I. Oppenheim, *Abtaljon, of een goed woord tot alle Israëlieten en Israëlietinnen in Nederland* (Groningen 1865)
- 4 *Abtaljon*, p. 4.
- 5 J. Dane (ed.), *Wezen en boeffjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen*. (Hilversum 1997), p. 286.
- 6 J. Dankers, en J. Verheul, *Als een groot particulier gezin. Opvoeden in het Utrechtse Burgerweeshuis tussen caritas en staatszorg 1813-1991*. (Zutphen 1991), p. 117.
- 7 *Weekblad voor Israëlieten*, 14 september 1866, No. 9, Jrg. 12.
- 8 *Weekblad voor Israëlieten*, 28 september 1866, No. 11, Jrg. 12
- 9 *Weekblad voor Israëlieten*, 25 januari 1867, No. 28, Jrg. 12.
- 10 *Weekblad voor Israëlieten*, 28 december 1866, No. 24, Jrg. 12.
- 11 *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 18 januari 1867, No. 25, Jrg. 2.
- 12 *Weekblad voor Israëlieten*, 4 Januari 1867, No. 25, Jrg. 12. J. van Raalte.
- 13 A.W. Jacobson, *Verslag der commissie belast met de zorg voor het bijeenbrengen der gelden voor een algemeen verplegingsgesticht voor Israelitische weezen in Nederland* (Utrecht 1869)
- 14 *Ibidem*
- 15 *Tijdschrift van de Vereeniging voor Weezenverpleging*, Jrg. 6, 1875, no.3 159.
- 16 Dit is recentelijk gebleken uit onderzoek van bouwtekeningen en foto's in het gemeentearchief van Amsterdam. Van den Bergh wordt in deze bron genoemd.